

Paweł A. Leszczyński

Geneza i profil czechosłowackiego prawa wyznaniowego I Republiki w latach 1918-1939

Zeszyty Prawnicze 11/3, 201-219

2011

Artykuł został opracowany do udostępnienia w internecie przez Muzeum Historii Polski w ramach prac podejmowanych na rzecz zapewnienia otwartego, powszechnego i trwałego dostępu do polskiego dorobku naukowego i kulturalnego. Artykuł jest umieszczony w kolekcji cyfrowej bazhum.muzhp.pl, gromadzącej zawartość polskich czasopism humanistycznych i społecznych.

Tekst jest udostępniony do wykorzystania w ramach
dozwolonego użytku.

PAWEŁ A. LESZCZYŃSKI

Państwowa Wyższa Szkoła Zawodowa w Gorzowie Wlkp.

GENEZA I PROFIL CZECHOSŁOWACKIEGO PRAWA WYZNANIOWEGO I REPUBLIKI W LATACH 1918-1938

Zaproponowany w tytule zakres chronologiczny wyznacza istotny w historii państw Europy Środkowej czas budowania własnej państwowości na gruzach dotąd istniejących organizmów terytorialnych, mających częstokroć ambicje imperialne. Istotne jest w kontekście zakresu przedmiotowego niniejszego opracowania poznanie odmiennych kontekstów religijnych, narodowościowych tudzież politycznych profilujących kształt prawodawstwa wyznaniowego jednego z tej grupy państw. Specyfika tych unormowań wskazywała na kompatybilność z ustrojowym modelem państwa demokratycznego, respektującego status każdego człowieka. W praktyce rządzenia, te i inne pryncypia zostały zachowane przez cały międzywojenny okres tej państwowości – aż do zdrady monachijskiej 1938 roku. Państwem tym była Czechosłowacja, a ściślej I Republika istniejąca w latach 1918-1938. Ważne jest poznanie – choćby w zarysie – ówczesnego prawa wyznaniowego sąsiadującego z nami państwa, m.in. dla zrozumienia tła tamtejszych unormowań. W tym celu należy dokonać syntetycznego oglądu dziejów religijnych ziem czeskich¹.

Oryginalnym wkładem czeskim w rozwój chrześcijaństwa jest ruch dążący do reformy Kościoła, który od nazwiska wykładowcy i późniejszego rektora Uniwersytetu w Pradze – Jana Husa, otrzymał miano

---

¹ Zob. np. J. KADLEC, *Přehled, českých cikevních dějin*, I-II, Praha 1991.

husytyzmu². Jego pojmanie w trakcie Soboru w Konstancji i pomimo papieskich gwarancji nietykalności uwięzienie i spalenie na stosie 6 lipca 1415 r., doprowadziło do niepokojów religijnych w Czechach³. Sformułowany w postaci *Czterech artykułów praskich* w 1419 r. program czeskiej (proto)reformacji, stał się przedmiotem rozmów husytów na Soborze w Bazylei w 1433 r. W 1436 r. zostają przez papieża proklamowane tzw. Kompaktaty. Dla Czechów były one uznaniem ich nowej rzeczywistości konfesyjnej, w ramach której funkcjonowały dwa wyznania: rzymski katolicyzm oraz utrakwizm. Jednakże w 1462 r. papież odwołuje tę proklamację, chociaż stanowiły one dalej część fundamentalnych praw Korony Św. Wacława. Dlatego Czechy były pierwszym w Europie krajem, w którym wstępujący na tron król przysięgał wobec Sejmu, że będzie honorował status obu konfesji⁴. Istotnym motywem czeskiej reformy Kościoła doby XV wieku było akcentowanie wolności sumienia; wiara może być przyjęta tylko przez wolne ludzkie sumienie, nieskrepowane żadną doczesną mocą⁵. Kolejne – XVI stulecie przebiegało w ramach rywalizacji różnych prądów religijnych na ziemiach czeskich. W dniu 9 lipca 1609 r. cesarz Rudolf II kieruje do protestantów w Czechach – List Majestatyczny, w którym zapewnia

---

² Na temat Jana Husa zob. m.in. – A. PANER, *Jan Hus*, Kraków 2002. Zob. także – POGIUSZ, *Śledztwo, sąd i spalenie Jana Husa*², Warszawa 2009; J. KEJŘ, *Jan Jus jako právní myslitel*, [w:] *Jan Hus mezi epochami, národy a konfesemi*, Praha 1995, s. 197-207; F. SEIBT, <Neodvolám!> *Jan Hus před koncilém kostnickým (1415)*, [w:] *Velké procesy. Pravo a spravedlnost v dějinách*, Praha 1997, s. 84-97; A. PANER, *Program odnowy Kościoła i życia duchowego w nauce i pismach Jana Husa*, [w:] *Gdański Rocznik Ewangelicki*, IV, Gdańsk 2010, s. 13-38; P. BORYSZEWSKI, *Katolicyzm, jego instytucjonalizacja i sekularyzacja w Europie Środkowej*, Warszawa 2006, s. 89-95.

³ W tej materii istnieje bogata literatura przedmiotu, por. np. S. BYLINA, *Hussitica. Studia*, Warszawa 2007.

⁴ Na podstawie-M.-E. DUCREUX, *Tożsamość Czechów – pomiędzy katolicyzmem a protestantyzmem*, [w:] *Historia Europy Środkowo-Wschodniej*, red. J. KŁOCZOWSKI, Lublin 2000, s. 193.

⁵ J. PROHÁZKA, *Kościoły protestanckie na ziemiach czeskich jako mniejszość*, «Myśl Protestancka» 2.3/1998, s. 25.

o swojej tolerancji wobec niekatolików⁶. Jednakże faktyczne łamanie ich praw doprowadziło do konfliktu z cesarzem, który stał się konfliktem na bardzo szeroką skalę, zwanym jako wojna trzydziestoletnia. Klęska czeskich stanów protestanckich w bitwie pod Białą Górą w roku 1620, staje się początkiem przymusowej rekatolicyzacji m.in. Czech, przez Habsburgów⁷. Wiązało się to z rozpoczęciem prześladowań niekatolików na skalę masową⁸. W ten sposób na emigrację udaje się wiele osobistości spośród Braci Czeskich, w tym np. Jan Amos Komeński⁹. Sytuację protestantów odmienił dopiero Patent Tolerancyjny cesarza Józefa II w roku 1781¹⁰. Jego korzenie są związane z polityką reform stosunków wyznaniowych w państwie Habsburgów, będącej dziełem cesarzowej Marii Teresy i jej syna – cesarza Józefa II w XVIII stuleciu. Motywem przyświecającym Marii Teresie była m.in. troska o pełny skarbiec monarszy. Równie z innymi podmiotami opodatkowanie duchowieństwa w 1749 r. było istotne, szczególnie w kontekście utraty przez Austrię na rzecz Prus prowincji śląskiej. W 1750 r. została usta-

⁶ Jego tekst w języku czeskim i niemieckim został zamieszczony w zbiorze opracowanym przez K. KUZMÁNYEGO pt. *Urkundenbuch zum Oesterreichisch-Evangelischen Kirchenrecht*, Wien 1856, s. 23-34.

⁷ Zob. m.in. D. SAYER, *The Coasts of Bohemia. A Czech history*, New Jersey 1998; zob. też kontreformacyjny w swojej wymowie Patent Religijny dla Czech, wydany 31 lipca 1627 r. opublikowany w – K. KUZMÁNY, *Urkundenbuch*, cit., s. 45-48. Por. też – P. BORYSZEWSKI, *Katolicyzm...*, s. 49-po tym wydarzeniu Kościół Rzymskokatolicki stał się – obok gmin wyznaniowych żydowskich – jedyną legalną instytucją konfesyjną na ziemiach czeskich.

⁸ Jak ujęła to M.-E. DUCREUX, *Tożsamość...*, s. 194: „Na długo przed hugenotami francuskimi Czechom dane było zaznać wszelkich dobrodziejstw dragonad, wymuszonej emigracji, konfiskaty dóbr; odbierano im dzieci, obciążano podatkami, pozbawiano ich praw mieszczańskich.

⁹ P. SMETANA, *Jednota braterska – ‘Unitas fratrum’ – jej powstanie i zmagania do czasów Reformacji światowej*, «Jednota» nr 11-12 z listopada-grudnia 2007 r., s. 5-10; zob. także Ł. KURDYBACHA, *Działalność Jana Amosa Komeńskiego w Polsce*, Warszawa 1957.

¹⁰ D. SPRATEK, *Droga do wolności wyznania – ustawodawstwo austriackie dotyczące Kościołów ewangelickich w okresie tolerancji i jego śląskie inspiracje*, «Przegląd Ewangelicki» nr 1-2, wiosna-lato 2008 r., s. 4-14. E. MELMUKOVÁ, *Patent zvaný toleranční*, Praha 1999.

nowiona Komisja Rządowa do spraw nadzoru nad funkcjonowaniem gospodarki kościelnej. Cesarzowa przygotowała decyzję o likwidacji zakonów kontemplacyjnych. Jednocześnie wzmogła represje wobec innowierców i wprowadziła obowiązek uczestnictwa w niedzielnej mszy św. i odbywania spowiedzi wielkanocnej, co egzekwowano z użyciem policji. Z kolei Józef II powołał Wydział Spraw Kościelnych w 1770 r., wprowadził nowy podział administracyjny Kościoła na diecezje, które pokrywały się z granicami państwa, zniósł zakony kontemplacyjne, przekazując mienie poklasztorne w gestię utworzonego do celów zarządzania nim Funduszu Religijnego. Ustanowił pięć nowych seminariów generalnych na obszarze całej monarchii – w Wiedniu, Pradze, Lwowie, Budzie i Zagrzebiu, starając się podnieść poziom wykształcenia duchowieństwa, traktowanego jak „urzędnicy w sutannach”. W gronie swoich doradców do spraw kościelnych Józef II miał niektórych biskupów. Ingerował on także w sprawy liturgiczne i homiletyczne, nakazując większą komunikatywność kazań. W 1781 r. wprowadzono nowy, zdemokratyzowany system opłat *iura stolae* oraz pensje rządowe dla duchowieństwa, pochodzące z dochodów z sekularyzowanych klasztorów, gromadzonych w ramach Funduszu Religijnego. Patent Tolerancyjny z 17 października 1781 r. zrównywał w prawach protestantów z katolikami, przyznając tym ostatnim prawo do zmiany wyznania. Prawa przyznawane protestantom rozciągnięto na wyznawców prawosławia ale pominięto wyznawców judaizmu, z wyjątkiem przyznanych w 1782 r. praw: dostępu do niektórych zawodów oraz do studiów uniwersyteckich¹¹.

Wiek XIX zaznaczył się dla Czechów procesami przebudzenia narodowego, w którym jedną z głównych ról odegrał m.in. historyk i polityk František Palacký¹². Utrzymywał się w czeskim społeczeństwie

---

¹¹ M. MAŁECKI, *Ideologiczne podstawy reform terezańsko-józefińskich*, [w:] *Krakowskie studia z historii państwa i prawa*, 3/2010, s. 116, 117; T. CEGIELSKI, *Józefinizm*, [w:] *Austria-Polska. Z dziejów sąsiedztwa*, pod. red. W. LEITSCHA M. WAWRYKOWEJ, Warszawa-Wiedeń 1989, s. 52, 54, 55, 56, 57, 59. Por. *Der Josephinismus. Ausgewählte Quellen zur Geschichte der thesian-josephinischen Reformen*, Hg. H. KLEUTING, Darmstadt 1995

¹² Por. A. JANICKI, *Świt Czechów*, «Nowe Państwo» nr 39(305) z 28 września 2001 r., s. 32-33.

silny resentyment antykatolicki, związany z m.in. silnym zespoleniem hierarchii tego wyznania z państwem Habsburgów¹³. Jednakże również w ramach tej konfesji miały miejsce pewne tendencje reformatorskie. Ksiądz Náhlovský w maju 1848 r. utworzył Zgromadzenie Katolickiego Kleru Czeskiego, domagając się nie tylko np. likwidacji celibatu ale także np. rozdziału Kościoła od państwa¹⁴.

Dla aspektów prawnych istotne znaczenie miał patent cesarski nr 41 z 1861, zwany protestanckim, który doprowadził do równouprawnienia Kościołów ewangelickich, a także zarządzenie ministerialne z 1864 r. nr 91 o równouprawnieniu Cerkwi Prawosławnej. Z kolei w 1874 r. została uchwalona ustawa nr 50 o zewnętrznych stosunkach Kościoła Katolickiego, jak również ustawa nr 68 o uznawaniu wspólnot religijnych. Tym ostatnim aktem prawnym wykreowano kategorię „uznanych” oraz „nie uznanych” wspólnot konfesyjnych w austriackiej (bo węgierskie unormowania to odrębny temat) polityce wyznaniowej. Ustawa ta zachowała swoją moc obowiązującą przez cały okres I Republiki. Ponadto w 1874 i 1885 r. zostały uchwalone dwie ustawy regulujące finansowania przez państwo Kościoła i kwestii beneficjów Kościoła Rzymskokatolickiego. W latach 1848, 1867 oraz 1890 wydano akty prawne, których *ratio legis* stanowiła sprawa równouprawnienia gmin wyznaniowych żydowskich¹⁵.

---

¹³ J. TOMASZEWSKI, *Czechy i Słowacja*, Warszawa 2006, s. 12-13. TENŹE, rec. (P. MAREK, *Český katolicismus 1890-1914. Kapitoly z dějin českého katolického tábora na přelomu 19 a 20. století*, Olomouc-Rošice 2003), «Przegląd Historyczny» 97.4/2006, s. 564-568. Kościół Rzymskokatolicki był związany z państwem Habsburgów, o nominacjach biskupich decydował cesarz, a hierarchiami zostawali często reprezentanci rodzin arystokratycznych lojalnych wobec Wiednia, najczęściej wychowani w kulturze niemieckiej (s. 565).

¹⁴ M.-E. DUCREUX, *Tożsamość...*, s. 199.

¹⁵ J. R. TRETERA, *Stát a církev v České republice*. Praha 2002, s. 28-29, 31-33, 34; TENŹE, *Vztah států a církví v českých zemích od 18 století do padu monarchie*, «Právněhistorické studie» 39/2007, s. 143-160; M. LOUŽEK, *Církvim prospěje konkurence*, [w:] *Vztah církví a státu. Sborník textů*, ed. M. LOUŽEK, Praha 2004, s. 39; K. MALÝ I KOL., *Dějiny českého a československého práva do roku 1945*³, Praha 2005, s. 274-278; zob. również E. A. CLARK, *Church – State Relations in the Czech Republic: past turmoil and present transformation*, «Brigham Young University Law

Doniosłą rolę w przygotowaniu niepodległej państwowości czechosłowackiej odegrał jej późniejszy pierwszy prezydent Tomáš Garrigue Masaryk. Od 1880 r. – gdy zmienił wyznanie – był członkiem Kościoła reformowanego¹⁶. Z dużym uznaniem wypowiadał się o roli protestantyzmu, również w kontekście jego formacyjnej roli na struktury demokratyczne. Mówił – „*Protestantyzm zniósł przecież arystokratyczny kler i celibat, zniósł katolicką hierarchię; w ten sposób zdemokratyzował Kościół i całe społeczeństwo. Przez powoływanie się na Biblię prowadził do kształcenia wiernych i skłaniał ich do refleksji, uznając za ostatnią instancję w sprawach wiary indywidualne sumienie, umocnił indywidualizm, subiektywizm, osobistą wolność i osobistą odpowiedzialność – jako przeciwstawienie autorytetu kleru i Kościoła. Wszystkim tym protestantyzm przygotował demokrację polityczną*”¹⁷. Podkreślał znaczenie demokracji opartej na człowieczeństwie, przeciwstawiając ją zasadzie monarchicznej. Zaznaczał obecność pobiałogórskiej szlachty i Kościoła wobec potrzeby budowy państwa Czechów i Słowaków. Zarazem akcentował historyczne związki swojego państwa z Zachodem; poprzez przyjęty z Niemiec katolicyzm, „impuls reformacyjny” Wiklifa z Anglii w postaci implikacji reformy Husa. Za Palackim przyjmował, iż husyci i bracia czescy torowali drogę ruchom reformacyjnym w innych krajach, akcentując wymiar uniwersalny tego faktu¹⁸.

Review» 1996 nr 4, s. 1023; A. DZIADZIO, *Monarchia konstytucyjna w Austrii 1867-1914. Władza, obywatel, prawo*, Kraków 2001, s. 127-132.

¹⁶ P.M. MAJEWSKI, *Stosunki pomiędzy państwem i Kościołem w przedwojennej Czechosłowacji*, «Przegląd Historyczny» 88.3-4/1997, s. 461, zob. też J. KILIAS, *Naród a idea narodowa. Nacjonalizm T. G. Masaryka*, Warszawa 1998, s. 78-80; M. BANKOWICZ, *Tomáš G. Masaryk – człowiek, polityk, myśliciel*, «Mówią Wieki» nr 4 - z 5 kwietnia-maja 1997 r., s. 44.

¹⁷ Cytat z przekładu P. Godlewskiego jednego z rozdziałów III części książki K. Čapka, *Hovory s T.G.M.*, Tłumaczenie to zostało zamieszczone w książce *Tomasz Masaryk*, Warszawa 1980 – przedruk w dodatku zatytułowanym *Serce Europy*, znajdującym się w numerze 12/1992 miesięcznika «Społeczeństwo Otwarte», s. IX.

¹⁸ *Tomasz Masaryk*, wyb. i oprac. P. BODNAR, Warszawa 1980, s. 44, 57, 80.

Masaryk był zwolennikiem rozdziału Kościoła od państwa¹⁹, a wspólne państwo Czechów i Słowaków pragnął zbudować w oparciu o ideały wolnościowe i demokratyczne, nawiązujące do najlepszych pryncypiów dwóch rewolucji XVIII wieku – amerykańskiej i francuskiej. Stał na stanowisku neutralności światopoglądowej państwa demokratycznego, a dla niego wzorem relacji instytucjonalnych w tym obszarze były Stany Zjednoczone. Dążenie do rozdziału Kościoła od państwa popierali najmocniej socjaldemokraci, a jego podstawą była też proaustriacka orientacja stronnictw katolickich, które nawet w momencie końca Wielkiej Wojny nie optowały za niepodległość²⁰. Także w Proklamacji niepodległości narodu czechosłowackiego, czyli tzw. Deklaracji Waszyngtońskiej z 18 października 1918 r. odwołano się do husytyzmu, Komeńskiego, a jej twórcy (zatem i Masaryk) zapowiedzieli republikańską formę państwa, rządy parlamentarne, instytucję referendum, równouprawnienie kobiet i mężczyzn, mniejszości narodowych ale również rozdział Kościoła od państwa, wolność sumienia, wyznania, nauki, literatury, kultury, słowa, druku, wolność zgromadzeń, czy prawo petycji²¹.

28 października 1918 r. czechosłowacki Komitet Narodowy ogłosił powstanie niepodległego państwa, które w zgodnej opinii znawców zachowało przez cały okres swojego istnienia demokratyczny charakter, zniszczony wskutek zmywy monachijskiej²².

---

¹⁹ B. CYWIŃSKI, *Ogniem próbowane. Z dziejów najnowszych Kościoła katolickiego w Europie Środkowo-Wschodniej. Korzenie tożsamości*, I, Warszawa 1993, s. 149.

²⁰ J. POKORNÝ, *Die Böhmischen Länder 1918-1997*, Praga 1994, s. 9; J. GRUCHAŁA, *Tomasz G. Masaryk*, Wrocław-Warszawa-Kraków 1996, s. 169; P. KOLÁŘ, *Cirkev a stát v ČSR*, «*Střední Evropa*» nr 59/1996, s. 67-83.

²¹ J. GRONSKÝ, J. HŘEBEK, *Dokumenty k ustavnímu vývoji Československa, I: (1918-1945)*, Praha 2004, s. 19; A. ESSEN, *Kształtowanie się podstaw ustrojowych w Polsce i Czechosłowacji w latach 1918-1922*, [w:] *Dwa państwa-trzy narody. Ustroje polityczne Polski i Czechosłowacji (1918-1939)*, red. J. ADAMCZYK, Warszawa 2004, s. 20; A. CSIZMADIA, *Rechtliche Beziehungen von Staat Und Kirche in Ungarn vor 1944*, Budapest 1971, s. 15-16 – m.in. zapowiedź rozdziału Kościoła od państwa w Deklaracji Waszyngtońskiej Masaryka, zmiany na mapie religijnej Czechosłowacji po I wojnie św., nauka religii i sformułowania wyznaniowe konstytucji z 1920 r.

²² M. KITCHEN, *Historia Europy 1919-1939*, Wrocław 1992, s. 136; W. BALCERAK, *Powstanie państw narodowych w Europie Środkowo-wschodniej*, Warszawa 1974,

Wyjściowa struktura konfesyjna Czechosłowacji bazowała w kontekście statystycznym na wynikach spisu ludności z okresu austriacko-węgierskiego 1910 r. W Czechach zamieszkiwało 95,7% katolików, na Morawach – 95,4%, na Śląsku – 84,4%, a na Słowacji – 69%. Protestantów na wyżej wymienionych ziemiach było odpowiednio – 2,6%, 2,8%, 13,6% i 18,7%, wyznawców judaizmu – 1,3%, 1,6%, 1,8% oraz 4,8%, ludność wyznania prawosławnego zamieszkiwała tylko na Słowacji w liczbie 7,3%. Według tego spisu, występowała śladowa liczba osób bezwyznaniowych²³.

Po ukonstytuowaniu się państwa, powstał oddolny ruch księży katolickich – Wspólnota Duchowieństwa Katolickiego *Jednota*, domagający się przeprowadzenia reform w ramach Kościoła m.in. utworzenia czeskiego patriarchatu, dobrowolności celibatu, ustanowienia liturgii w języku narodowym, czy też współdziałania świeckich w zarządzaniu sprawami struktur kościelnych. W tej sprawie udała się do papieża Benedykta XV deputacja, która nie uzyskała przychylności dla swoich postulatów. Krystalizowało to tendencje do oderwania się od Rzymu. Stało się to 8 stycznia 1920 r., gdy założycielska grupa 140 duchownych ogłosiła powołanie nowego podmiotu konfesyjnego – Kościoła Czechosłowackiego. Jego powstanie – mimo formalnie deklarowanej neutralności światopoglądowej – cieszyło się zyczliwym wsparciem decydentów politycznych I Republiki. Jego doktrynalnym fundamentem założycielskim było odwołanie się do rodzimych tradycji husyckich²⁴.

s. 331; A. ESSEN, *Kształtowanie...*, s. 26. W dniu 30 października 1918 r. została ogłoszona Deklaracja Świętomartińska wyrażająca aspiracje narodowe Słowaków. Godzi się podkreślić, iż w Umowie Pittsburskiej zawartej w trakcie I wojny św. w USA przez emigracyjnych przywódców czeskich i słowackich zagwarantowano Słowakom autonomię w ramach zapowiadanego wspólnego państwa. Jednakże ta ważna zapowiedź została urzeczywistniona dopiero w momencie potęgujących się zagrożeń zewnętrznych wobec integralności terytorialnej I Republiki.

²³ C.S. LEFF, *National conflict in Czechoslovakia. The making and remaking of a State, 1918-1987*, New Jersey 1988, s. 21.

²⁴ P.M. MAJEWSKI, *Stosunki...*, s. 463-466; B. CYWIŃSKI, *Ogniem próbowane*, cit., s. 148; P.M. MAJEWSKI, *Czechy przeciw Kościołowi*, «Nowe Państwo» nr 29(138) z 17 lipca 1998 r., s. 18; R. PERLIN, *The role of history in promoting tolerance*, [w:] *The*

Państwo czechosłowackie odziedziczyło w zakresie prawa wyznaniowego dwa porządki prawne – austriacki (w Czechach i na Śląsku) oraz węgierski (Słowacja)²⁵. Rzutowało to przez krótki czas np. na odmienną formę prawną zawarcia małżeństwa; według austriackiego kodeksu cywilnego ABGB dopuszczalna była zarówno wyznaniowa jak i świecka forma jego zaistnienia, natomiast prawo węgierskie z 1894 r. przewidywało w tej mierze obligatoryjną formę świecką. W dniu 22 maja 1919 r. została uchwalona ustawa unifikująca tę materię; ustanowiła ona fakultatywną formę zawarcia małżeństwa i wprowadziła możliwość rozwiązania małżeństwa poprzez rozwód²⁶. Ustawa z 28 października 1918 r. o ustanowieniu suwerennego państwa czechosłowackiego, ze względu na swoje artykuły 2 i 3, nazywana jest w literaturze przedmiotu ustawą recepcyjną, właśnie ze względu na recepcję dotychczasowych unormowań austriackich i węgierskich. Dotyczyło to także prawa wyznaniowego obu części byłej dualistycznej monarchii²⁷.

Osobliwe było wprowadzenie w lutym 1919 r. do prawa karnego tzw. paragrafu ambonowego, przewidującego karę sześciu miesięcy pozbawienia wolności dla duchownych, którzy w trakcie uroczystości religijnych wypowiadaliby się na tematy polityczne, w tym agitując

---

role of history in promoting tolerance in Central, South Eastern and Eastern Europe, red. CH. DU VINAGE, b.d.i m. wyd., s. 35; J. HAVRÁNEK, *Austritte der Tschechen aus der Katholischen Kirche nach dem Ersten Weltkrieg – ihre Ursachen und Folgen*, [w:] *Zeiten, Wende, Zeiten*, Frnakfurt a.M. 2000, s. 46-56; J. TOMASZEWSKI, *Czechosłowacja*, Warszawa 1997, s. 45; M.-E. DUCREUX, *Tożsamość...*, s. 200. Zob. również w odniesieniu do genezy ideowych fundamentów I Republiki *Czechoslovakia 1918-1988. Seventy years from independence*, ed. H. GORDON SKILLING, Basingstoke 1991. Kościół Czechosłowacki po II wojnie światowej dodał do swojej urzędowej nazwy przymiotnik „husycki”. Stało się to w 1971 r.

²⁵ K. SKOTNICKI, *Prawna regulacja stosunku państwa do kościołów i związków wyznaniowych w przedwojennej Republice Czechosłowackiej*, «Acta Universitatis Lodziensis. Folia Iuridica» 55/1992, s. 72.

²⁶ S. PŁAZA, *Historia prawa w Polsce na tle porównawczym, część III – Okres międzywojenny*, Kraków 2001, s. 84, 92-93.

²⁷ K. MALÝ I KOL., *Dějiny...*, s. 330 – tekst wzmiankowanej ustawy.

„za”, bądź „przeciw” kandydatom i stronnictwom w trakcie kampanii wyborczych²⁸.

Zapowiedziany w Deklaracji Waszyngtońskiej rozdział Kościoła od państwa, będący według prezydenta T. G. Masaryka negacją austriackiej i habsburskiej „teokracji”, nie został zrealizowany w konstytucji I Republiki. Jego ustanowienie było jednym z celów rządu socjaldemokraty Vlastimíra Tusara, który nie doczekał się materializacji²⁹. Aczkolwiek inicjatywy w tej kwestii pojawiały się, a jeden z radykalniejszych projektów firmował poseł Theodor Bartošek³⁰. Z kolei w Ministerstwie Szkolnictwa i Oświaty Narodowej (*Ministerstvo Školství a Národní Osvěty*) utworzono komisję, której zadaniem było opracowanie modelu relacji państwowo – kościelnych. Pierwotna redakcja § 121 konstytucji zawierała w czasie przyszłym zapowiedź rozdziału³¹. Co interesujące w trakcie debat w procesie ustrojodawczym również katolicka Czechosłowacka Partia Ludowa kierowana przez księdza Jana Šramaka, także formalnie optowała za modelem rozdziału³². Ze względu głównie na aspekt możliwej opozycji słowackiego kleru katolickiego wobec wspólnego państwa – w związku z żywym przywiązaniem Słowaków do Kościoła Rzymskokatolickiego, nie wprowadzono tego systemu³³. To również skłoniło prezydenta

---

²⁸ P.M. MAJEWSKI, *Czechy przeciw...*, s. 18. Jednakże jak zauważa J.R. TRETERA, *Stát...*, s. 36, ów § 303 ustawy karnej nie był *de facto* wykorzystywany przeciw Kościołom. Samo określenie „paragraf ambonowy – *Kanzelparagraph*” pochodzi z okresu *Kulturkampf* Bismarcka, będąc jednym z instrumentów prawnych wymierzonych w niemiecki Kościół Rzymskokatolicki.

²⁹ W. BALCERAK, *Powstanie...*, s. 307.

³⁰ J.R. TRETERA, *Stát...*, s. 35.

³¹ K. SKOTNICKI, *Prawna regulacja...*, s. 72-73.

³² P.M. MAJEWSKI, *Stosunki...*, s. 473, 467-468; na temat Czechosłowackiej Partii Ludowej (ČSL) w I Republice zob. M. TRAPL, *Political Catholicism and The Czechoslovak Peoples Party in Czechoslovakia – 1918-1938*, New York 1995; TENŽE, *Politický katolicismus a Československá strana lidová v Československu 1918-1938*, Praha 1990.

³³ Tak podaje P.M. MAJEWSKI, *Stosunki*, cit., s. 474, przyp. 59, powołując się na Ferdinanda Peroutkę, na terenie Słowacji lider partii ludowej (ludaków) ksiądz A. Hlinka wykorzystał w 1933 r. obchody rocznicy założenia pierwszego kościoła

T. Masaryka do poszukiwania kompromisu ustrojowego w tej materii. Obawiał się on również irredentystycznej wobec młodego państwa postawy katolików niemieckich z terenów sudeckich, a nadto opowiadał się za poprawnymi relacjami z papieżem przez wzgląd na potrzebę dostosowania do granic państwa podziału Kościoła na diecezje³⁴.

Przed uchwaleniem konstytucji czechosłowackiej, została przeprowadzona reforma rolna, na podstawie ustawy konfiskacyjnej nr 215 z 1919 r. Dotyczyła ona majątku o powierzchni ponad 150 ha użytków rolnych lub 250 ha powierzchni ogólnej. Swoim zakresem objęła także Kościół odbierając majątki o powierzchni około 500 tys. ha³⁵.

29 lutego 1920 r. została uchwalona Konstytucja Republiki czechosłowackiej³⁶. Składała się ze świeckiej preambuły i 134 paragrafów zgrupowanych w sześciu rozdziałach, poprzedzonych dziesięcioma artykułami zawierającymi fundamenty ustrojowe. Była oparta na zasadach liberalnych i demokratycznych oraz parlamentarno-gabinetowym systemie rządów. W paragrafach 22 pkt 3 oraz 65 znajdował się laicki tekst przysięgi członków obu izb Zgromadzenia Narodowego oraz pre-

---

chrześcijańskiego w Nitrze do manifestacji na rzecz autonomii. P.S. WANDYCZ, *Cena wolności. Historia Europy Środkowowschodniej od średniowiecza do współczesności*, Kraków 2003, s. 319. Państwowość czechosłowacka była popierana w dużym stopniu przez m.in. słowackich ewangelików oraz socjalistów. W. BALCERAK *Powstanie...*, s. 316; zob. też V. VALEŠ, *Myšlenka odluky církvi od Státu v prvních letech Československé republiky (1918-1920)*, «Právník» 146.12/2007.

³⁴ J. GRUCHAŁA, *Tomasz G. Masaryk...*, s. 170.

³⁵ J.R. TRETERA, *Stát...*, s. 36; *Historia gospodarcza Czechosłowacji XX wieku*, red. V. PRŮCHY, Warszawa 1979, s. 50, na s. 52 tablica nr 2 ilustrująca podział gruntów odebranych m.in. Kościołowi.

³⁶ Polski tekst konstytucji z 1920 r. został opublikowany w pracy *Nowe konstytucje*, przekład J. MAKOWSKIEGO, Warszawa 1925, s. 273-316, natomiast omówienie zawierają pozycje M. STARZEWSKIEGO, *Konstytucja Republiki Czechosłowackiej*, Kraków 1926 oraz M. STARZYŃSKIEGO, *Współczesny ustrój prawno-polityczny Polski i innych państw słowiańskich*, Lwów 1928, s. 163-190. Na gruncie nowszych studiów czeskich autorów znajdujemy m.in. opracowanie E. BROKLOVEJ, *První československá ústava. Diskuse v Ústavním Výboru v lednu a únoru 1920*, Praha 1992. Czeski tekst konstytucji został opublikowany m.in. w pracy K. SCHELLE, *Dokumenty z ústavních a správních dějin první Československé Republiky, I. Ústavní právo*, Brno 1994, s. 34-55.

zydenta państwa. W § 3 konstytucji odwołano się do traktatu pokoju zawartego między Austrią, a państwami Ententy (składającego się na system wersalski) w Saint Germain-en-Laye w dniu 10 września 1919 r. Na jego podstawie Czechosłowacja obdarzyła autonomią tereny Rusi Zakarpackiej. Pkt 4 powyższego paragrafu mówił m.in. o kompetencji Sejmu Rusi do uchwalenia ustaw w sprawach wyznaniowych, jeśli wynikałoby to z upoważnień zawartych w ustawach ogólnopaństwowych. W § 105 pkt 2 zagwarantowano równouprawnienie wszystkich obywateli m.in. bez względu na różnice wyznaniowe. Na kanwie § 120 pkt 2 państwo sprawowało kierownictwo i nadzór w sprawach nauczania i wychowania, w § 121 zagwarantowano wolność sumienia i wyznania. Z kolei w § 122 poręczono obywatelom ale i mieszkańcom Republiki prawo prywatnego oraz publicznego wykonywania obrzędów każdej religii oraz wyznania, o ile nie stały one w kolizji z dwoma klauzulami generalnymi – porządku publicznego lub dobrych obyczajów³⁷. Rozszerzenie zakresu podmiotowego tego paragrafu także na mieszkańców nie posiadających obywatelstwa było postępowym wyrazem odejścia od partykularno-terytorialnego widzenia wolności sumienia i wyznania – jako wolności uwarunkowanej węzłem prawnym obywatelstwa – w kierunku jej percepcji uniwersalnej, jako prawa człowieka. Na podstawie § 123 zakazano przymusu bezpośredniego jak i pośredniego w jakichkolwiek czynnościach religijnych, chyba, że wynikało to z uprawnień władzy rodzicielskiej albo opiekuńczej. W § 124 zagwarantowano równość wobec prawa wszystkich wyznań. Zdaniem A. Hobzy dotąd w prawodawstwie austriackim i węgierskim zasada równouprawnienia miała walor polityczny, nie mając charakteru normatywnego, a tak rozumiana obejmowała tylko wyznania uznane, choć nie było między nimi realnej równości³⁸. Na zasadzie § 125 wykonywanie obrzędów religijnych poszczególnych konfesji mogło być zakazane w razie naruszenia porządku publicznego lub dobrych obyczajów³⁹.

³⁷ K. MALÝ I KOL., *Dějiny...*, s. 377.

³⁸ Za K. SKOTNICKIM, *Prawna regulacja...*, s. 74.

³⁹ Zob. także – Z. HORÁK, *Vztah státu a církve v období první Československé republiky*, «Pávněhistorické studie» 39/2007, s. 239-248.

Z mocy zobowiązań prawnomiędzynarodowych państwa, w § 128 – 134 konstytucji umieszczono korpus przepisów o ochronie mniejszości narodowych, religijnych i rasowych⁴⁰. Wynikały one z umowy Czechosłowacji z mocarstwami sprzymierzonymi podpisanej w Saint Germain-en-Laye 10 września 1919 r.⁴¹. W art. 2 tej umowy Republika zobowiązała się do ochrony wszystkich swoich obywateli bez względu m.in. na różnice wyznaniowe, a wszyscy obywatele mieli prawo swobodnego wyznawania swej wiary zarówno publicznie, jak i prywatnie, jeśli nie kolidowało to z porządkiem publicznym lub dobrymi obyczajami. Według art. 7 wszyscy obywatele byli równi wobec prawa, bez różnic wynikających m.in. z konfesji. Nie mogły stać one na przeszkodzie w realizacji praw obywatelskich i politycznych, w tym dostępu do służby publicznej, urzędów, godności tudzież działalności gospodarczej, czy zawodowej. Zagwarantowano wolność posługiwania się własnym językiem także w sprawach religijnych. W art. 8 umowy poręczono także mniejszościom wyznaniowym możliwość zakładania i prowadzenia własnych instytucji wyznaniowych, kulturalnych, socjalnych, czy też wychowawczych. W zdaniu 2 art. 9 uczyniono zapis, wedle którego w miastach i powiatach zamieszkiwanych przez znaczny odsetek ludności należących m.in. do mniejszości wyznaniowych, zabezpieczy się z funduszy publicznych odpowiednie sumy na wydatki związane z ich działalnością wychowawczą ale też wyznaniową.

Nauczanie religii w szkołach publicznych po powstaniu Republiki przestało być przedmiotem obowiązkowym, katecheci przestali być członkami rad pedagogicznych, ustanowiono także obowiązek asy-

---

⁴⁰ Na temat ochrony mniejszości (w tym religijnych) w przedwojennej Czechosłowacji można skorzystać z literatury przedmiotu, m.in. – J. KOŘÁLKA, *Minderheitenstatus als Notausweg. Grundsätze der Rechtslage und des Minderheitenschutzes in den böhmischen Ländern vor 1914 und in der Tschechoslowakischen Republik nach 1918*, [w:] *Die Minderheiten zwischen den beiden Weltkriegen*, Berlin 1997, s. 95-115; L. LIPSCHER, *Die Pariser Friedensverhandlungen und der Minderheitenschutz für die Juden in der Tschechoslowakei und in Ostmitteleuropa*, Hg. R. OLDENBOURG, München 1993, s. 167-176; G. POPÉLY, *Mezinárodní ochrana menšin, Československo a Společnost národů*, «Střední Evropa» 7.19/1991s. 58-73.

⁴¹ Tekst umowy w K. MALÝ I KOL., *Dějiny...*, s. 341-343.

stencji dyrektora szkoły na fakultatywnych lekcjach religii⁴². W pierwszych działaniach prawnych ministra oświaty Gustava Habrmana uwidoczniły się dążenia do laicyzacji systemu oświaty, m.in. poprzez usunięcie symboliki religijnej w klasach szkół publicznych⁴³. W dniu 13 lipca 1922 r., została uchwalona ustawa nr 226, nazwana małą ustawą szkolną. Utrzymała ona w szkołach publicznych fakultatywne nauczanie lekcji religii. Dzieci, które nie wyznawały żadnej religii, bądź były członkami wspólnot nie uznanych przez państwo, były z tych zajęć zwolnione, po złożeniu pisemnego oświadczenia rodziców bądź opiekunów w powiatowym urzędzie szkolnym. Wprowadzono także nowy obligatoryjny przedmiot „obywatelska nauka i wychowanie”⁴⁴. Na Słowacji funkcjonowały w dużej mierze szkoły wyznaniowe na gruncie dawnego prawa węgierskiego; zachowano tam nadzór osób duchownych nad ich działalnością.

Wynagrodzeniem strat związanych z reformą rolną było uchwalenie ustawy nr 122 w 1926 r. zobowiązującej państwo do wypłacenia pensji duchowieństwu z podatków uiszczanych przez obywateli⁴⁵.

⁴² B. CYWIŃSKI, *Ogniem próbowane...*, s. 149. Autor ten stwierdza, że w 1920 r. na zlocie czechosłowackiego, sokolstwa podano hasło wzywające do zrzucenia „jarzma” rzymskiego, po dokonanych już przez zwyciężeni opresji austriackiej – *Pryč od Vidně, pryč od Říma*.

⁴³ *Recht und Religion in Mittel – und Osteuropa*, II: *Tschechien*, Hg. R. POTZ, B. SCHINKELE, K. SCHWARZ, E.M. SYNEK, W. WIESHAIDER, koord. J.R. TRETERA, W. WIESHAIDER, Wien 2004, s. 22; zob. także M. JANČAROVÁ, *Právní úprava výuky náboženství v Českých zemích v 19. a 20. století*, «Revue Cirkevního Práva – Church Law Review» 1(39)/2008, s. 43-47.

⁴⁴ K. SKOTNICKI, *Prawna regulacja*, cit., s. 78. Należy podkreślić, iż w Czechosłowacji zostało utrzymane szkolnictwo wyznaniowe, a fakultety teologiczne na Uniwersytecie Karola w Pradze, na Uniwersytecie Komeńskiego w Bratysławie i na uniwersytecie w Ołomuńcu zachowały wszelkie uprawnienia z tytułu bycia częścią systemu szkolnictwa wyższego – P.M. MAJEWSKI, *Stosunki...*, s. 477.

⁴⁵ Tamże, s. 477; J.R. TRETERA, *Stát...*, s. 38-39; P. BRADÁČ, *Financování církví v českých zemích ve 20. století*, «Revue Cirkevního Práva – Church Law Review» 2(37)/2007, s. 79-131; TENZE, *Recht und Religion...*, s. 23-24. Kościoły prowadziły także aktywność charytatywną, zob. J. SMOLÍK, *Die tschechische (böhmische) Diakonie*, [w:] *Beiträge zur ostdeutschen Kirchengeschichte*, P. MASER, D. MEYER, CH.-E. SCHOTT, Münster 2002, s. 127.

W dniu 23 kwietnia 1925 r. została uchwalona ustawa nr 96 – o wzajemnych stosunkach wyznań religijnych (*mezikonfesní zákon*). Miała ona na celu m.in. ujednoczenie przepisów o wstępowaniu, występowaniu z Kościołów i zmianie wyznania, które dotąd – zważywszy na różnice w prawie – komplikowały relacje międzykonfesyjne na obszarze Słowacji i Rusi Podkarpackiej. Czyniło to iluzoryczną konstytucyjną gwarancję swobody wyznań⁴⁶. W jej § 1 postanowiono, iż dzieci urodzone w małżeństwie przyjmują wyznanie swoich rodziców; w razie różnic konfesyjnych synowie obierają wyznanie ojca, a córki – matki. Jednakże małżonkowie mogli ową zasadę zmodyfikować drogą umowy⁴⁷. Na podstawie § 4, po ukończeniu 16 roku życia każdy swobodnie podejmował decyzję o swoim wyznaniu⁴⁸. W § 5 znalazły się generalia dotyczące instytucji zmiany wyznania, zaś w § 6 ustawy – unormowania szczegółowe – m.in. dotyczące skuteczności aktu wystąpienia z Kościoła. Wymagało to złożenia ustnego albo pisemnego oświadczenia w urzędzie powiatowym miasta swojego zamieszkania, względnie w urzędzie gminy, w razie problemów z wyżej określonym domicylem. Wstąpienie do wybranego Kościoła wymagało oświadczenia wobec jego przedstawiciela albo uprawnionego duchownego. Ustawa zrównała w § 15 status osób bezwyznaniowych z należącymi do poszczególnych wspólnot konfesyjnych⁴⁹. Paragraf 7 regulował kwestie wykonywania czynności duchownego i administracji kościelnej, natomiast 10 regulował kwestie czynności pogrzebowych i dostępu do cmentarzy. W § 11 zawarto przepisy chroniące świąteczny charakter niedzieli. Interesującym rozwiązaniem był § 12, który stanowił wyraz nowego modelu relacji państwo – kościelnych w Czechosłowacji, w porównaniu do józefinizmu i późniejszych rozwiązań doby habsburskiej – otóż zabraniał on wymuszać na gminach wyznaniowych uderzania w dzwony w dni, które nie stanowiły według przepisów we-

---

⁴⁶ K. MALÝ I KOL., *Dějiny...*, s. 378; J.R. TRETERA, *Stát...*, s. 36.

⁴⁷ Tekst ustawy w zbiorze – K. SCHELLE, *Dokumenty...*, s. 256-260.

⁴⁸ W porównaniu do ustawodawstwa austriackiego, rozwiązanie to podniosło granicę owej suwerenności sumienia ludzkiego z 14 do właśnie 16 lat.

⁴⁹ K. SKOTNICKI, *Prawna regulacja...*, s. 78.

wewnętrznych danej wspólnoty religijnej np. dni świątecznych. Z kolei w § 13 zawarto postanowienie chroniące prawa reprezentantów mniejszości wyznaniowych do wypełniania swoich powinności religijnych – w szkołach, do których uczęszczali przedstawiciele różnych wyznań. Nakładało to na władze szkolne – w miarę możliwości – zadanie odpowiedniego skonstruowania rozkładu zajęć.

Kościół Rzymskokatolicki nie godził się na ustanowienie 6 lipca – w rocznicę spalenia mistrza Jana Husa – święta narodowego. Właśnie w dniu 6 lipca 1925 r. nuncjusz apostolski zbojkotował uroczystości ku jego czci i opuścił Pragę. Doszło do kryzysu dyplomatycznego, który groził spistości młodego państwa wobec obaw, że słowaccy separatysty mogą potraktować to zdarzenie jako dowód urażania ich uczuć religijnych przez Czechów⁵⁰.

Przezwyciężeniem kryzysu w bilateralnych relacjach było zawarcie dnia 17 grudnia 1927 r. *modus vivendi* między Czechosłowacją a Stolicą Apostolską⁵¹. Weszło ono w życie 2 lutego 1928 r. Postanowiono w nim, iż żadna część Republiki nie będzie zależna od ordynariusza, którego siedziba znajduje się poza granicami państwa, ani też żadna diecezja czechosłowacka nie będzie się rozciągać poza granice państwowe⁵². Zostały powołane dwie komisje – jedna watykańska, a druga rządowa, a efektem ich prac (zapowiedzianym w *modus vivendi*) było zawarcie w 1937 r. układu delimitacyjnego, w którym ustalono granice diecezji. Istotne w akcie z 1927 r. było określenie procedury mianowania biskupów. Przed mianowaniem arcybiskupów, biskupów diecezjalnych, koadiutorów z prawem następstwa oraz biskupa polewego, Stolica Apostolska przekazywała w sposób poufny rządowi nazwiska kandydatów dla upewnienia się, że rząd nie wysunie przeciw nim zarzutów natury ogólnopolitycznej, przy czym pod tym terminem

---

⁵⁰ B. CYWIŃSKI, *Ogniem próbowane*, s.150; zob. też J. DEJMEK, *Československo-vatikanská jednání o modus vivendi 1927-1928*, [w:] «Český časopis historický» 92.2/1994, s. 268-285; P.M. MAJEWSKI, *Stosunki...*, s. 477-480.

⁵¹ Tekst tej umowy został opublikowany w zbiorze *Vztah církví...*, s. 121-123.

⁵² T. WŁODARCZYK, *Konkordaty. Zarys historii ze szczególnym uwzględnieniem XX wieku*, Warszawa 1974, s. 221.

rozumiano polityczną działalność separatystyczną kandydata skierowaną przeciw konstytucji albo porządkowi publicznemu państwa⁵³.

W momencie powstania Czechosłowacji na ziemiach Czech, Moraw i Śląska na mocy prawa austriackiego uznanych było 7 Kościołów i innych związków wyznaniowych: Kościół Rzymskokatolicki wszystkich obrządków, Ewangelicki Kościół Augsburskiego i Helweckiego Wyznania, Ewangelicki Kościół Braterski, Greckowschodni Kościół Prawosławny, Kościół Starokatolicki, Islamski Związek Wyznaniowy rytu hanefickiego oraz Żydowskie Gminy Wyznaniowe. Na Słowacji i Rusi Podkarpackiej według prawa węgierskiego uznanych było 8 wspólnot: Kościół Rzymskokatolicki wszystkich obrządków, Ewangelicki Kościół Augsburskiego Wyznania, Kościół Reformowany, Greckowschodni Kościół Prawosławny, Związek Wyznaniowy Baptystów, Związek Wyznaniowy Unitarian, Islamski Związek Wyznaniowy, Żydowskie Gminy Wyznaniowe⁵⁴. W I Republice zostały uznane następujące wspólnoty konfesyjne: Czeskobraterski Kościół Ewangelicki (1919 r.), Kościół Czechosłowacki (1920 r.), Jednota Braterska (1921 r.), Kościół Ewangelicki Augsburskiego Wyznania na Słowacji (1922 r.), Czeskie Wyznaniowe Gminy Prawosławne (1922 r.), Augsburski Kościół Ewangelicki na Wschodnim Śląsku w Czechosłowacji (1923 r.), Niemiecki Kościół Ewangelicki w Czechach, Morawach i na Śląsku (1923 r.), Związek Wyznaniowy Unitarian (1930 r.), oraz Muzułmańskie Gminy Wyznaniowe⁵⁵. Na innych podstawach, korzystając z konstytucyjnej swobody wyznania, funkcjonowały w I Republice także: Ewangelicki Kościół Metodystyczny, Kościół Adwentystów Dnia Siódmego, Związek Wyznaniowy Badaczy Biblii – Świadkowie Jehowy,

---

⁵³ Tamże, s. 222; zob. także E. HRABOVEC, *Menovanie biskupov v kontexte bilateralnych vzťahov medzi ČSR a Svätou stolicou 1918-1928*, [w:] *Československo 1918-1938. Osudy demokracie ve středni Evropě*, oprac. J.R. VALENTA, E. VORÁČEK, J. HARNA, Praha 1999, s. 542-555; J.R. TRETERA, *Stát...*, s. 39; TENŽE *Recht und Religion...*, s. 22-23; K. SKOTNICKI, *Prawna regulacja...*, s. 80-83.

⁵⁴ K. MALÝ I KOL., *Dějiny...*, s. 37-38.

⁵⁵ J.R. TRETERA, *Stát...*, s. 37-38. V. KINDL, *Zákonné uznání a registrace (Male srovnání historické a současné formy legalizace cirkve a náboženské společnosti i na území ČR)*, «Acta Universitatis Carolinae Iuridica» 1999 nr 1-2, s. 201-210.

Armia Zbawienia, Misja Mormońska, Wolny Kościół Reformowany, Braterska Jednota Baptystów, a także Zbory Wierzących w Jezusa Chrystusa⁵⁶.

Czechosłowackie prawo wyznaniowe doby międzywojennej wykazywało się wieloma specyficznymi elementami, jak np. ustawa kongruowa, na podstawie której państwo dofinansowywało (niektóre) wspólnoty religijne, jednak utrzymanie posthabsburskiej kategorii wyznań „uznanych”⁵⁷, nie było bynajmniej czechosłowacką specyfiką tamtej doby – dość spojrzeć na II RP, Włochy, czy horthystowskie Królestwo Węgierskie. Wszelako w Czechosłowacji zagwarantowano nie tylko nominalnie ale i faktycznie wolność sumienia i wyznania, w tym możliwość swobodnej zmiany wyznania i respektowanie statusu osób bezwyznaniowych. Chociaż instytucjonalnie nie wprowadzono postulowanego u zarania Republiki rozdziału Kościoła od państwa, pewne elementy modelu wzajemnych odniesień ukształtowanych w praktyce, wskazywałyby na selektywną obecność tej cechy np. laicyzacja osobowego prawa małżeńskiego, fakultatywny charakter nauczania religii w szkołach publicznych, świecka treść ślubowań, w tym posłów, senatorów i prezydenta, przekonanie elit politycznych o niepożądanym interferencji struktur kościelnych (przede wszystkim rzymskokatolickich) na stan spraw politycznych państwa. Jak zaznaczył Karel Malý – w Czechosłowacji międzywojennej zachowano publicznoprawny, uprzywilejowany status Kościołów⁵⁸.

Jak w bardzo wielu państwach tamtego czasu, także i tu często obserwowany był wpływ kwestii narodowościowych na prawo i politykę wyznaniową. Sumarycznie można określić, iż ówczesny czechosłowacki model relacji między państwem a Kościołem nie był zbyt odle-

---

⁵⁶ Tamże, s. 37. Strukturę wyznaniową I Republiki obrazują dane tabelaryczne w opracowaniach – E. PAŁKA, *Śląski Kościół Ewangelicki Augsburgskiego Wyznania na Zaolziu. Od polskiej organizacji religijnej do Kościoła czeskiego*, Wrocław 2007, s. 92; także K. SKOTNICKI, *Prawna regulacja...*, s. 76-77; P.M. MAJEWSKI, *Stosunki...*, s. 473 – w przypadku obu ostatnich autorów dane statystyczne dotyczą spisu z 1921 r.

⁵⁷ Do dziś relewantnej w prawie wyznaniowym np. Republiki Austrii, czy Królestwie Belgii.

⁵⁸ K. MALÝ I KOL. autorów, *Dějiny...*, s. 383.

gły od ideału niegdysiejszego premiera XIX Włoch – Camillo Cavoura – „Wolny Kościół w wolnym państwie”.

GENESIS AND PROFILE OF CZECHOSLOVAK ECCLESIASTICAL LAW DURING THE PERIOD OF 1ST REPUBLIC 1918-1938

Summary

The aim of this article is to describe original model Church – State relationships in interwar Czechoslovakia. It was democratic and secular state. During of this period Czechoslovak ecclesiastical law was mixed composition of two factors: partially austrohungarian and modern and modern and liberal conception of human and civil rights. Legal documents First Czechoslovak Republic considered the guarantee values of modern constitutionalism as: freedom, equality before the law, rule of law, justice, protection of national minorities rights. Legal status of denominational communities since beginning this state to collapse in 1938 (after illegal Munich Agreement, which was signed by Hitler, Mussolini, Daladier and Chamberlain) was considered. The article describe also historical heritage of confessional relations, the relation of political forces and persons (for example first President T.G. Masaryk) to religion and churches in this period, legal ground of freedom of conscience and religion and opportunities for teaching religion at public schools.